

המשגיח הרוחני, הרב אברהם ריבלין

”בְּפִיךָ וּבְלִבְךָ לַעֲשׂוֹתוֹ”

מהי ”המצוה הזאת”?

אחרי שהתורה מקדישה פרשיה שלמה העוסקת במצוות התשובה, תוקפה וחיבותה, באים שלשה פסוקים המסכמים את הפרשיה:

כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵצַוְךָ הַיּוֹם לֹא כִפְלֹאת הוּא מִמֶּךָ וְלֹא
רְחֻקָה הוּא: לֹא בְשָׂמַיִם הוּא לֵאמֹר מִי יַעֲלֶה לְנוּ הַשָּׁמַיְמָה וְיִקְחֶהָ לְנוּ
וְיִשְׁמַעֲנוּ אֹתָהּ וְנַעֲשֶׂנָה: וְלֹא מֵעֵבֶר לַיָּם הוּא לֵאמֹר מִי יַעֲבֹר לְנוּ אֶל
עֵבֶר הַיָּם וְיִקְחֶהָ לְנוּ וְיִשְׁמַעֲנוּ אֹתָהּ וְנַעֲשֶׂנָה: כִּי קְרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר
מְאֹד בְּפִיךָ וּבְלִבְךָ לַעֲשׂוֹתוֹ: (דברים ל, יא-יד)

בעיון שלפנינו נתייחס לשלוש נקודות העולות מפסוקים אלו.

הראשונה שבהן מתייחסת לפתיחת הקטע. ”כי המצוה הזאת” – על איזה מצוה מדובר? רש”י מסביר: ”כי קרוב אליך” – התורה ניתנה לכם בכתב ובעל פה” (ל, יד). משמע שהבין, שהביטוי ”כי המצוה הזאת” מכוון לכלל המצוות ולא למצוה מיוחדת מבין התרי”ג, ועל כל התורה ועל כל מצוותיה נאמר שהם קרובים אלינו מאד.

הרמב”ן חולק ומפרש באופן אחר:

...אבל ’המצוה הזאת’ – על התשובה הנזכרת¹. כי ’והשובות אל לבבך’, ’ושבת עד ה’ א-להיך’ מצוה שיצוה אותנו לעשות כן. והטעם

¹ פירוש: כשרוצה התורה לדבר על תרי”ג מצוות היא משתמשת בביטוי ”כל המצוה”. אבל הביטוי ”המצוה הזאת” רומז למצוה מסוימת שדובר בה בסמוך, הוי אומר במצוות התשובה.

לאמר כי [גם] אם יהיה נדחך בקצה השמים ואתה ביד העמים, [גם אז] תוכל לשוב אל ה'... כי אין הדבר נפלא ורחוק ממך אבל קרוב אליך מאד לעשותו בכל עת ובכל מקום. וזה 'בפיך ובלבך לעשותו'. שיתוודו את עוונם ואת אבותם בפיהם וישוּבו בלבם אל ה'... (ו, יא).

פרוש הכלי יקר

בעל כלי יקר מביא את שתי הדעות, ומוסיף לבאר את הפסוקים בהתאם לכל שיטה:

הנה מקום איתי לפרש פרשה זו בשני דרכים, הן על סתם מצוות התורה והן על התשובה אשר הזכיר למעלה.

דרך אחת על כל מצוות התורה, שיש בכל מצוה שתי בחינות. האחת היא העשיה עצמה לעשות המצוה בפועל, השניה היא כוונת המצוה להבין ולהשכיל בסודות התורה אשר העלים ה' מן האומות, כמו שנאמר "סוד ה' לירְאָיו" (תהילים כד, יד). על כן אמר "לא נפלאות היא ממך"... כי אם נפלאים מעשי ה' מן האומות אבל לא ממך.... הנאמר על סודות התורה. ועל העשיה בפועל אמר 'ולא רחוקה היא' כי בקרבנות אמרו חז"ל "אמר הקב"ה לא הטרחתי עליך להביא קרבן מן המינים שאינם ברשותך" (ויקרא רבה כז, ו). ומהם תקיש אל כל המצוות. שלא צוה לך הקב"ה להביא ממרחק איזה דבר למצוה כי אם בדברים המצויים אצלך... "בפיך ובלבך לעשותו", בלבך הוא מקום העיון והחכמה. ובפיך מקום העשיה כמו שאמרו חז"ל "כל העוסק בתורת עולה כאילו הקריבה" (מנחות קי, ע"א). וזה היקש על כל שאר המצוות שהעוסק בהם [=הלומד אותם] כאילו עשאם.

דרך שני הוא, שמאמר "כי המצוה הזאת" מדבר בתשובה שהזכיר בפרשה של מעלה שעליה אמר לא נפלאות היא ממך. כי אין לך התנצלות לומר כי לא ידעת שהקב"ה מקבל תשובת החוטאים כי

אתה ידעת ענין התשובה יותר מכל האומות כי ישראל והתשובה קדמו לעולם (פסחים נד, ע”א). וא”כ כשברא ה’ את התשובה שם היית גם אתה... ולא רחוקה היא, לפי שאמרו רז”ל ”היכי דמי בעל תשובה? כגון שבא אותו מעשה לידו ופרש ממנה. מחוי רב יהודה באותו פרק ובאותו מקום ובאותה אשה” (יומא פו, ע”ב). ואם כן מי שחטא באשה מעבר לים שמא תאמר אין לו תקנה עד שיעבור ארחות ימים? ועי”ז ימנע מן התשובה? על זה אמר שאין הדבר כן. ”כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך”. זה הוידוי. ”ובלבבך” – החרטה. ואז די לך בזה... כי לא אמרו ’באותה אשה’ אלא לרווחא דמילתא, אבל אין עיקר התשובה תלוי בזה.

הפער בין ההו”א והמסקנה

הנקודה השניה בה אנו מבקשים לדון היא זו:

בדרך כלל אנו מצפים לפער סביר בין הווה-אמינא לבין המסקנה. לאור זאת קשים דברי התורה על המצוה הזאת שהיא ”לא בשמים... ולא מעבר לים” והלומד מצפה להמשך: אלא ביבשה שלנו, במדינה שלנו. והנה המסקנה ”בפיך ובלבבך לעשותו”. אם זה כל כך קרוב, שאין קרוב ממנה, התורה אינה אמורה להתחיל ב”לא בשמים היא”!

הגמרא משתמשת בהגיון הזה כדי להוכיח שבני שמואל לא לקחו שוחד.

א”ר שמואל בר נחמני א”ר יונתן כל האומר בני שמואל חטאו [בלקיחת שוחד פשוטה] אינו אלא טועה. שנאמר ”וַיְהִי כִּאֲשֶׁר זָקַן שְׁמוּאֵל... וְלֹא הָלְכוּ בְנָיו בְּדַרְכֵי יו” (שמואל א ח, א-ג) – בדרכיו הוא דלא הלכו [אם מצוין שבניו לא היו צדיקים כמוהו, בודאי שלא היו פושעים, כי אחרת אין משמעות לזה שאינם כמו הצדיק שמואל שהשווה למשה ואהרן] מיחטא נמי

לא חטאו נלכן אין לפרש שלקחו שוחד ממש, שבזה הם במרחק עצום משמואל².
(שבת נו, ע"א).

וכך הציג את השאלה גאון המוסר, רבי יהודה לייב חסמן:

בשלמא אם יאמרו לאדם דע שהדבר אינו רחוק ממך כמה פרסאות
כפי מחשבתך אלא קרוב מזה כפרסה אחת – הנה מובנים הדברים
הנאמרים אליו. אבל היאך ייתכן לומר לאדם "דע כי אין זה בשמים
אלא בתוך פיך"? והיאך סלקא דעתך לטעות על דבר המונח בתוך
פיו שהוא בשמים (אורי יהל, ח"ג, עמ' רנח).

ותירוצו:

כי [האדם] מורכב הוא משני כוחות מנוגדים ומהופכים מן הקצה אל
הקצה ככתוב "וַיֵּצֵר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפֶר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח
בְּאַפָּיו נְשֵׁמַת חַיִּים" (בראשית ב, ז)³. נמצא כי כך הוא הדבר. אם
ימשיל האדם את רוחו-נשמתו על חומרו עפרו, הנה נהירין לו שבילי
דרכיע כשבילי דנהרדעא. כי משם לוקחה מתחת כסא הכבוד, והרי
השגתו יותר ממלאכים ושרפים. מה שאין כן אם הופך קערה על
פיה ח"ו וטורף נפשו בגוף חומרו, ודאי שכל עיני שמים זרים לו
לגמרי ואין לו בהם שום טעם כי אדם נמשל ככהמות נדמו... נמצאת

² וכן שאל הרב הוטנר: הגע בעצמך, אדם המשמיע דברי הפלגה והערצה על עמקותו
וחרפותו של ענין ידוע באמרו שזה גאוני גאונות ולבסוף הוא מסיים ואומר כי מי שאינו
מבין את זה הרי הוא טיפש. בוודאי שסגנון כזה אינו אלא תימה. כי הלא תהום של
מדרגות מפריד הוא בין אי טפשות ובין גאוני גאונות. וכמה נסער הוא הלב במצאו כי
ממש סגנון כזה הוא סגנונו של פרק מזמור שיר ליום השבת האמור בספר תהילים. שהרי
בתחילה הוא אומר "מה גדלו... מה עמקו" ולבסוף הוא מסיים "איש בער לא ידע וכסיל
לא יבין את זאת". א"כ הרי אדרבה מכיון שרק הבער הוא אינו יודע ורק הכסיל הוא שאינו
מבין. א"כ הגדלות והעמקות היכן הם" (פחד יצחק, שבת עמ' ג).

³ בפסוק נאמר "וַיֵּצֵר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפֶר מִן הָאֲדָמָה..." בגוף המאמר העתקנו את
דברי הגרי"ל חסמן.

למד כי בגוף קטן כזה של ד' אמות הנה המרחק בהכרתו הוא באמת כבין שמים לארץ (שם).

האדם – נעלה ושפל

התורה כותבת לגבי יראת ה': "מִזֶּה ה' אֶל-לִהְיֶיךָ שְׂאֵל מֵעַמְּךָ כִּי אִם לִירְאָה אֶת ה' אֶל-לִהְיֶיךָ" (י, יב). ושאלה הגמרא "אטו יראת שמים מילתא זוטרתא היא" (ברכות לג, ע"ב). וכתב על כך הר"ן "שהיראה קשה מצד החלק החומרי שבאדם הדוחה אותה מתשוקת שכלו בכל עוז שיוכל ושהיא קלה מצד הכח השכלי אשר מטבעו להשקיף בדברים השכליים אשר תמשך היראה מזה"⁴. והם הם הדברים. כי מי שמגביר שכלו על חומרו ומשליט את חלק א-לוה ממעל על תאוותיו, מרגיש שהתורה, מצוותיה ומסריה הם ממש בפיו ובלבבו. אבל מי שהולך אחרי תאוות לבו וענייני העוה"ז חשובים לו מענייני העוה"ב עבורו התורה ומסריה הם באמת בשמים ומעבר לים⁵. וכל אדם כל חייו הוא בחינת רצוא ושוב. וברגע קט יכול ליפול מאגרא רמא לבירא עמיקתא כמו שבהרף עין אפשר לנסוק מתהומות השפלות לשיא הגבהים⁶.

כי אכן האדם הוא גם עליון שבעליונים, בחינת "וַתִּחַסְרָהּוּ מְעַט מְאֻלָּקִים וְכָבוֹד וְהָדָר תִּעֲטָרְהוּ: תִּמְשִׁילָהוּ בְּמַעֲשֵׂי יָדֶיךָ כֹּל שִׁתָּה תַּחַת רַגְלָיו" (תהילים

⁴ מובא באברכנאל י, יב, ד"ה והרב רבינו ניסים.

⁵ השווה לדברי הרמח"ל: "גזרה החכמה העליונה שיהיה האדם מורכב משני הפכים. דהיינו מנשמה שכלית וזכה וגוף ארצי ועכור. שכל אחד מהם יטה בטבע לצדו. דהיינו הגוף לחומריות והנשמה לשכליות ותמצא ביניהם מלחמה. באופן שאם תגבר הנשמה תתעלה היא ותעלה הגוף עמה. ויהיה אותו אדם משתלם בשלמות המעותד. ואם יניח האדם שינצח בו החומר הנה יושפל הגוף ותשפל נשמתו עמו ויהיה אותו האדם בלתי הגון לשלמות ונדחה ממנו ח"ו" (דרך ה' א, פ"ג, ב).

⁶ עוד בנושא גדלות האדם ושפלותו עיין שיחות מוסר לר"ח שמואלביץ, שנת תשל"ב, עמ' כב. שנת תשל"ג, עמ' כא. וכן בספרי עיוני פרשה, שמות עמ' 186. רות דוד ומשיח, עמ' 164.

ח, ו-ז). אבל בה בשעה גם נמוך שבנמוכים, בחינת "ה' מָה אָדָם וַתִּדְעֶהוּ בֶן אָנוּשׁ וַתַּחֲשֹׁבֶהוּ: אָדָם לְהִבָּל דְּמָה יָמָיו כְּצֶל עוֹבֵר" (תהילים קמד, ג-ד).

לרעיון זה מקורות רבים ונציין רק מִדְגֵם קטן מהם. התורה מבטיחה "אם בחקותי תלכו... ונתתי משכני בתוכם ולא תגעל נפשי אתכם. דהיינו אפשר להיות ממש "חברים" של הקב"ה וכהרף עין להגיע למצב של "וגעלה נפשי אתכם".

הרב גולדווסר תירץ את הקושי של הפער בין ההוו"א למסקנה על-פי יסוד שמביא המאירי בשם רס"ג: "אַשְׁרֵי אָדָם שֶׁמַּע לִי לְשִׁקֹּד עַל דְּלִתֵּי יוֹם יוֹם לְשִׁמּוֹר מְזוּזוֹת פְּתָחָיו" (משלי ה, לד). "והצורך בהתמדת הלימוד... על הדרך שאמרו בברייתא של אבות 'יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנים' – לא תחשוב שהחלק העשירי ממנה ילמד בשנה הראשונה. אלא בראשונה ישיג מעט ובשניה כפליים וכל עוד שיתעסק בה תקל הבנתו וימצא לפניו נתיב החכמה דרך סלולה ויפה לו שעה אחת [בהמשך הדרך וסופה] מאורך זמן בהתחלה"⁷. ההסבר הוא, שלימוד תורה נכון ואמיתי אינו דומה לסדרה חשבונית אלא לסדרה הנדסית⁸. ככל שלומדים יותר יכולת הקליטה משתפרת, ולימוד התורה בעיון ובבקיאות בשנה העשירית אינו כמו בשנה הראשונה, אלא כמו כל עשרת השנים שקדמו לה. משום כך בתחילת הדרך נראית התורה כאילו היא בשמים או מעבר לים. אולם תוך כדי הלימוד מבינים ומרגישים שהגענו למצב של: "בפיך ובלבבך לעשותו". כמוכן,

⁷ ועפ"ז הסביר מאמרי חז"ל על הככר התלוי באויר שהטיפש לא מבין איך אפשר להורידו. אבל החכם מבין שכמו ששמו אותו שם בגובה גם יורידו. ובנמשל ללמוד כל יום פרק ועוד פרק, וכך לאט לאט ללמוד עוד ועוד (דברים רבה ה, ג). וגם הגמרא על מידתו של הקב"ה שכלי מלא – מחזיק וכלי ריקן לא. ואם שמע אדם ושנה הוא ממשך לשנות ולשנות (ברכות מ, ע"א).

⁸ בסדרה חשבונית ההפרש בין כל אבר לקודם לו – שווה [2, 4, 6, 8, 10] בסדרה הנדסית כל אבר הוא מכפלה של האבר הקודם במספר קבוע [2, 4, 8, 16, 32].

לשם כך יש ללמוד ברצף, שכן אם התורה נלמדת קרעים קרעים יש צורך להתחיל כל פעם מבראשית.

נטילת אחריות אישית

נסיים בהערה שלישית שלמדו חז”ל מהפסוקים הללו.

”לא בשמים“ – ואם בשמים היא אתה צריך לעלות אחריה. ”ולא מעבר לים“ – ואם מעבר לים היא אתה צריך לעבור אחריה (עירובין נה, ע”א).

מכאן לומדים בעלי המוסר את גודל החיוב של לימוד התורה. הרי ברור שאין הקב”ה בא בטרוניא עם בריותיו ואינו מצוה על פעולה שאי אפשר לבצע אותה. אם יש מצוה ללמוד תורה בכל תנאי כנראה יש גם אפשרות ללמוד תורה בכל תנאי. כך הרי סיכמה הגמרא אחרי שספרה את סיפור הבקותם בתורה של הלל העני המרוד. של אלעזר בן חרסום העשיר המופלג ובעל הנסיונות יוסף: ”נמצא הלל מחייב את העניים. ר’ אלעזר בן חרסום את העשירים. יוסף מחייב את הרשעים“ (יומא לה, ע”ב).

וכבר למדנו, ”לפום גמלא שיחנא“ (כתובות סז, ע”א). דהיינו לפי הגמל כך המטען, ולפי האדם הנסיונות! כן הסברנו את התפילה ”ה’ גוזר ומקיים“ – כשהוא נותן עונש ויסורים הוא נותן כוחות לאדם לעמוד בהם. וכן ”הַנְתֵּן שְׁלֵג פְּצָמָר פְּפוֹר פְּאָר יַפְזָר“ (תהילים קמז, טז) – הקב”ה לא נותן יותר שלג ממה שיש צמר לחמם, ולא מפזר יותר כפור ממה שיש אפשרות להפיג את הצינה. ואם התורה היתה בשמים אכן היה צריך לעלות לשם ולהורידה. וההסבר בזה, כי הקב”ה ”אסתכל באורייתא וברא עלמא“ (זוהר, פרשת תרומה קסא, ע”א) והרי העולם נברא לפי נסיונות ומצוות התורה, על כרחך שניתן לקיימם. שהרי התנאים בעולם נוצרו בהתאם למצוות התורה.

ומתוך הדברים האלה אנו באים להכרה של "נטילת אחריות". רובנו 'אלופים' בתירוצים על כשלונות ונפילות. הפסוקים שלנו יוצאים חוצץ כנגד הגישה ש"כולם אשמים, רק אני לא".

'לא בשמים היא' – אמרו לו: משה רבינו, והיכן היא? אמר להם: במקום קרוב... רבן אמרי, שבעה דברים אמר שלמה על העצל, ומה שאמר משה גדול מכולם. כיצד? אמרו לעצל, רבך בעיר, לך למוד תורה! והוא משיב מתיירא אני מן הארי שבדרך. אמרו לו הרי רבך בתוך המדינה [=השכונה]. אמר להן, מתיירא אני שלא יהא ארי בתוך הרחובות. אמרו לו, הרי הוא דר אצלך, אמר להם: והארי בחוץ. נתנו לפניו לאכול והוא מתעצל לתת לתוך פיו. ומה שאמר משה גדול מכולם. מנין? 'כי קרוב אליך הדבר מאד בפך ובלבבך לעשותו' – הוצא הדבר מתוך פיך (דברים רבה ח, ז).

לאדם עצל, גם העובדה שהאוכל כבר ניתן לתוך פיו אינה מספיקה. בעצם, שום דבר אינו מספיק, ותמיד יש תירוצים ויש במי לתלות את האשמה. רבי אלעזר בן דורדיא זכה לתואר 'רבי' למרות שרוב חייו היה חוטא. רבי אלעזר בן דורדיא זכה לתוארו כיון שלימד אותנו שלא ההרים ולא הגבעות, לא השמים ולא הארץ, לא החמה ולא הלבנה – יכולים לשמש מפלט לאדם. "אין הדבר תלוי אלא בך" (עבודה זרה יז, ע"א)!

"בפך ובלבבך לעשותו".